УДК 340.132

Коцан-Олинець Ю. Я.
к.ю.н., Львівський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права

ЧИННИКИ, ЩО ЗУМОВЛЮЮТЬ НЕОБХІДНІСТЬ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Ключові слова: тлумачення правових норм, норма права, законодавство, законодавча діяльність, застосування норм права.
Keywords: the interpretation of legal rules, rule of law, legislation, legislative activities, the application of the law.

Постановка проблеми. Проблема тлумачення правових норм на сучасному етапі є досить актуальною для Української держави.

Метою тлумачення нормативних актів, як правило, є не просто абстрактне розуміння змісту правової норми заради суто академічних цілей, а пізнання її для того, щоб правильно вирішувати конкретні життєві ситуації. Тлумачення законів та інших нормативних актів є однією з засад зміцнення законності, її забезпечення. Яким би досконалим не був закон, без його правильного і глибокого тлумачення неможливе зміцнення законності. Недостатньо глибоке і правильне тлумачення норм права, а відтак, неправильне їхнє застосування здатне призвести до серйозних помилок при втіленні закону в життя. Усунення помилок розуміння, створення умов належної реалізації права передбачають акти тлумачення.

Аналіз досліджень даної проблеми. Суттєвий вплив на розвиток тлумачення правових норм справили праці Л. Воєводіна, М. Вопленка, В. Елькінда, П. Недбайла, А. Піголкіна, О. Черданцева. Саме їм притаманні системний підхід до вивчення цього явища, визначення головних складових частин тлумачення, розкриття його змісту і сутності, а також дослідження чинників, які обумовлюють необхідність тлумачення норм права у нашій державі.

Метою статті є комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів тлумачення норм права, визначення чинників, що зумовлюють необхідність тлумачення правових норм у сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Тлумачення у правовій державі повинно слугувати меті правильного, точного, однакового розуміння і застосування законів, меті виявлення тієї суті закону, яку законодавець вклав у словесне формулювання, що повинно протидіяти будь-яким спробам відійти від точного змісту правових норм. Основною ідеєю, якою повинна бути перейнята наука про тлумачення нормативних актів, є ідея всебічного зміцнення законності, її охорони.

Актуальність тлумачення випливає насамперед із ознак та особливостей зовнішніх форм виразу і функціонування правових норм. Це зазначено в

юридичній літературі. Науковці досить детально визначають ознаки й особливості правових норм, які спричиняють необхідність тлумачення, і насамперед зумовлюють актуальність тлумачення правових норм в Україні.

Норми права мають загальний і абстрактний характер, коло їхньої дії поширюється на велику кількість суб'єктів і ситуацій. Водночас вони реалізуються в конкретних діях осіб у конкретних випадках. Отже, виникає потреба деталізувати й розкрити зміст норми права, вираженої в загальній та абстрактній формах, і таким чином наблизити його до реальних дій суб'єкта та ситуацій.

Кожна норма права регулює певний вид суспільних відносин, окреслений у ній загальними рисами. Конкретні відносини, які регулює норма права, є досить численними. Вони мають індивідуальні особливості і водночас суттєві риси, характерні для всіх видів відносин. Ця обставина в процесі реалізації правових норм породжує багато питань, що належать до змісту правових норм, відповіді на які можна отримати лише шляхом тлумачення [1, с. 430].

Норми права приймають на досить тривалий час. У період їхньої дії у зв'язку з розвитком економічних та суспільних відносин виникають нові ситуації, які підпадають під регулювання певних правових норм в силу їх загального характеру. Це також викликає різноманітні питання, на які знову ж таки може відповісти тлумачення правових норм. Більше того, правові норми, як слушно зазначає Н.Л. Гранат, не тільки регулюють існуючі суспільні відносини, а й сприяють їхньому розвитку, тобто можуть і повинні мати випереджувальний характер [2, с. 43].

Норми права мають певну мовно-логічну зовнішню форму, особливості якої також потребують тлумачення. Як зазначає С.С. Алексєєв, тлумачення права необхідне з тієї ж причини, що й тлумачення будь-якого мовного тексту. Норма права концентрує в собі думки законодавця про можливу чи належну поведінку суб'єктів права. Будь-яка думка може існувати, тільки маючи певну матеріальну форму. Вона формулюється, фіксується і передається одним суб'єктом до інших у формі слів, словосполучень. За допомогою мови думка отримує матеріальний вираз, стає безпосередньою дійсністю для учасників правовідносин. Мова є всезагальним засобом спілкування. За її допомогою формулюються норми права, які в мовній формі існують, фіксуються й передаються відповідним суб'єктам. Для виразу своєї волі в нормі права законодавець використовує різноманітні слова, терміни, типи речень [3, с. 429].

Водночас, як правильно пише Д.Т. Бараташвілі, логічні форми не тотожні граматичним, логіка не зливається з граматикою. Хоча поняття і слово, судження і речення, норма права і речення поєднані змістом та формою, проте ця єдність не є тотожністю [4, с. 22].

З цього приводу Є.В. Васьковський зазначає, що людина, володіючи своєю мовою, знає, як можна вживати те чи інше слово, але вона не може знати, як насправді у всіх можливих обставинах буде вжите це слово [5, с. 244]. І людина не може знати навіть меж можливого вживання слова. Окрім того, слово не дає повного уявлення про сутність явища, яке воно позначає; слова не мають єдиної інтерпретації.

За наявності єдності поняття і слова їх неповний збіг може виявлятися в тому, що багато понять можуть виражатися лише групою слів. Зв'язок між словом і поняттям ускладнюється ще й тим, що значення слова в мові охоплює не весь зміст поняття, а лише загальновідому його частину, і тут слово опиняється у своєму значенні вужчим за поняття.

Суб'єкти суспільних відносин належать до різних соціальних верств, професій, мають різний життєвий досвід, різну правову і моральну свідомість, сприймають однакові явища дійсності з різним ступенем точності. У повсякденному житті це не спричиняє перешкод у спілкуванні суб'єктів, бо як значення слова вони використовують хоча й не весь зміст поняття, однак ту його частину, яка відома широкому загалу. Для правильного розуміння правових норм не достатньо знання загальноприйнятого значення тих чи інших слів, оскільки законодавець прагне чіткості формулювань і вживає слова з відтінком значення, що відрізняється від загальноприйнятого. Це значення може бути вужчим, хоча головний зміст поняття зберігається.

Крім вищезазначеного, можна додати, що за наявності єдності поняття і слова їх неповний збіг може виявлятися також у тому, що одне і те ж слово або група слів можуть виражати різні поняття. В нормах права застосовують терміни, які мають спеціальне юридичне значення, їх зміст не має нічого спільного з однаковими за звучанням і написанням словами. Слід також мати на увазі, що те ж саме поняття може бути розкрите різними словами-синонімами.

Актуальність тлумачення правових норм зумовлена також їх юридичною формою, тобто застосуванням у нормах права спеціальних юридичних термінів або термінів з інших галузей знань, які не мають аналогів у звичайній мові. У формуванні правових норм можуть використовуватися поняття різного ступеня визначеності. Серед них, як вважає О.В. Капліна, є поняття, частково визначені своєю видо-родовою характеристикою. В них відбиваються ознаки певної множини предметів. У юридичній літературі такі поняття іменують оцінними. Вони характеризують ознаки різноманітних предметів та явищ і можуть бути тотожними багатьом поняттям, у яких відбиваються ті чи інші ознаки. Перевірка обґрунтованості їх поширення на ті чи інші фактичні обставини також викликає необхідність тлумачення [6, с. 227].

Як вказує О.Ф. Черданцев, у процесі тлумачення з урахуванням конкретної існуючої або припущеної ситуації оцінні поняття повинні бути розкриті шляхом заміни їх іншими, визначеними своєю видо-родовою характеристикою [7, с. 243].

Речення і норма права хоча й тісно пов'язані, проте не є тотожними. Норма права прихована за мовною формою. Припис може міститися у різних реченнях, які відносно самостійні і ззовні не мають нормативного характеру. Особливості формулювання речень, у яких міститься норма права, також зумовлюють необхідність тлумачення. Окрім того, неповна відповідність норми права і речення може виявлятися у невідповідності підмета речення з одного боку, і суб'єкта норми — з іншого [8, с. 133].

У такому випадку слід пам'ятати, що застосування оцінних термінів, прийомів формулювання речень, що призводять до неповної відповідності

правових норм і речень, не слід розцінювати як недоліки норми права. У більшості випадків такі прийоми мають на меті нормативну економію, стислість викладу. Проте й ця обставина не виключає того, що подібні прийоми зумовлюють необхідність тлумачення.

Необхідність тлумачення випливає ще й з такої властивості правових норм, як системність. Норми права регулюють суспільні відносини не ізольовано один від одного, а спільно, в певній сукупності, між ними існують тісні взаємозв'язки. Дійсний зміст норми права часто залежить від інших, логічно пов'язаних із нею правових норм. Вони можуть звужувати або розширювати її зміст. Ігнорування функціональних зв'язків норми права може призвести до неправильного розуміння її дійсного змісту.

Н.І. Матузов і А.В. Малько, крім указаних чинників, виділяють ще недосконалість і неадекватне використання законодавчої техніки, відсутність ясної і точної мови нормативного акта, через що формулювання виходять розпливчастими, а іноді й двозначними. Ю.Л. Власов вказує, що таке твердження є не зовсім точним, оскільки, як зазначалося вище, тлумаченню підлягають усі норми права, а не тільки неясні, розпливчасті та двозначні. Крім того, враховуючи недостатню визначеність термінів «неясність», «розпливчастість», зазначений чинник сам є вельми невизначеним [9, с. 81].

Ю.Л. Власов заперечує тезу А.С. Шабурова, який вважає, що причинами, котрі зумовлюють необхідність тлумачення правових норм, є прогалини в праві, суперечності, невідповідність правових норм фактичним умовам життя [10, с. 378]. Деякі автори, наприклад Н.Л. Гранат, вважають таку недосконалість у викладенні волі природною для законодавця [11, с. 144]. Така думка припускає можливість шляхом тлумачення пристосовувати норми права до конкретних життєвих ситуацій, долати прогалини, суперечності в праві, дозволяє суб'єкту тлумачення відходити від дійсного змісту норми права і, як наслідок, призводить до порушення законності.

У юридичній науці існують два погляди на проблему тлумачення правових норм. В епоху панування природного права й «освіченого» абсолютизму існувала ідея, що побудовані на раціональних началах закони, доступні для розуміння кожного, та їх застосування не вимагає ніякого особливого уміння. Для з'ясування закону достатньо лише здорового глузду, а спеціальні прийоми юриспруденції є зайвими. Помилка таких ідей, як пише Ф.В. Тарановський, полягає в ігноруванні емпіричної багатоманітності реального життя, самовпевненості законодавця, який претендує на математичну точність формулювань правових норм [12, с. 435]. В епоху розвитку капіталістичних відносин з'явилися інші теорії. Так, згідно з першими з них, визнавалося необхідним тлумачення тільки неясних правових норм, відповідно до інших — тлумаченню мають підлягати всі норми. Нині більшість учених дотримуються останньої точки зору.

Зміст норми права, безумовно, є доступним для безпосереднього сприйняття. Але під час простого читання сприймається лише загальний, абстрактний зміст. Безпосереднє розуміння мовних виразів наукою не заперечується.

Проте, як вважають численні автори, наприклад Р.А. Познер, безпосереднє розуміння — це радше заявка на розуміння. Процес розуміння приймають у цьому разі за почуття ознайомлення зі словом. Для тлумачення правових норм не достатньо знання слів на рівні нерозчленованих уявлень, необхідними є знання на рівні понять, розгорнуті знання [13, с. 283].

Окрім вказаних вище обставин, актуальність тлумачення правових норм в Україні зумовлена ще низкою чинників, тісно пов'язаних з уже наведеними. Сучасне українське право, як і державність, — досить молоде явище, а тому йому властиві риси, характерні для новостворених чи перехідних систем.

Висновки. Необхідність тлумачення пов'язане з багатьма процесами, які відбуваються у нашій державі. По-перше, в Україні відбувається активний розвиток нових політичних і соціально-економічних відносин. Вони вимагають ефективного правового регулювання, що потребує інтенсивної, оперативної роботи законодавчого органу — Верховної Ради України — щодо прийняття нових правових норм, внесення змін і доповнень до чинного законодавства. Водночас Верховній Раді України ще не вистачає досвіду правотворчої роботи. Вона репрезентована різними соціальними силами, які переслідують власні політичні цілі. Тому українському парламенту важко впоратися з таким великим навантаженням, що, своєю чергою, негативно позначається на ефективності правотворчої роботи і рівні законодавчої техніки. У зв'язку з цим досить часто виникають нечіткості, неясності, суперечності у правових нормах, їх невідповідність реальним умовам життя. Ці дефекти значно ускладнюють розуміння і реалізацію правових норм. В окремих випадках такі дефекти можна виправити шляхом тлумачення правових норм.

Щодо подолання дійсних прогалин, суперечностей у праві, то тут, видається, тлумачення не в змозі виконати такі функції, оскільки це не входить до його завдань і не охоплюється об'єктом його дослідження. Проте саме тлумачення дає можливість виявити подібні недоліки у праві та звернути увагу на необхідність їх усунення.

По-друге, у зв'язку з формуванням і розвитком української державності нині ще не досить чітко визначені та розмежовані повноваження між гілками влади. Ця обставина, помножена на недостатньо високу якість роботи правотворчого органу, зумовлює видання надто великої кількості конкретизуючих підзаконних актів, які дуже часто суперечать існуючим нормам права і дедалі більше ускладнюють їх розуміння та реалізацію.

По-третє, разом із становленням держави в Україні відбувається розвиток національної мови. З'являються нові слова, змінюються існуючі, деякі слова набувають нового значення, вводяться нові або змінюються деякі граматичні, морфологічні, синтаксичні правила, які певним чином впливають на мову правових норм. Крім того, з'являються нові специфічні терміни, юридичні конструкції, засоби та прийоми юридичної техніки. Усе це, безумовно, підвищує актуальність проблеми тлумачення правових норм в Україні.

По-четверте, наше суспільство перебуває на шляху побудови правової держави. У громадян та державних службовців недостатньо високий рівень правової та моральної свідомості, правової культури. Ця обставина призводить

до невірного чи неповного розуміння дійсного змісту правових норм і, як наслідок, призводить до порушення законності.

Тому в цьому аспекті тлумачення правових норм набуває значної актуальності, особливо стосовно роз'яснення громадянам та державним службовцям дійсного змісту чинних правових норм з метою їх правильної реалізації.

Список використаних джерел

1. **Олейников С. М.** Тлумачення норм права / С. М. Олейников, Г. О. Христова // Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина]. — Х. : Право, 2009. — С. 419-445.
2. **Гранат Н. Л.** Толкование норм права в правоприменительной деятельности органов внутренних дел / Н. Л. Гранат, О. М. Колесникова, М. С. Тимофеев. — М.: Академия МВД СССР, 1991. — 69 с.
3. **Алексеев С. С.** Общая теория права: учеб. / С. С. Алексеев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. — 576 с.
4. **Бараташвили Д. Т.** Принципы официального юридического толкования : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права. История политических и правовых учений» / Д. Т. Бараташвили. — Нижний Новгород, 2005. — 31 с.
5. **Васьковский Е. В.** Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов / Е. В. Васьковский. — М. : АО «ЦентрЮрИнфоР», 2002. — 508 с.
6. **Капліна О. В.** Тлумачення норм кримінально-процесуального права за обсягом їх правового змісту / О. В. Капліна // Університетські наукові записки. — 2005. — № 1-2 (13-14). — С. 223-230.
7. **Черданцев А. Ф.** Толкование права и договора: учеб. пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 381 с.
8. **Горский В. С.** Историко-философское истолкование текста / В. С. Горский. — К. : «Наукова думка», 2001. — 206 с.
9. **Власов Ю. Л.** Тлумачення норм права / Ю. Л. Власов, В. П. Нагребельний // Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К. : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. — Т. 6: Т-Я. — С. 80-82.
10. **Шабуров А. С.** Толкование права / А. С. Шабуров // Теория государства и права: учебник для вузов / [Под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова]. — 2-е изд., изм. и доп. — М. : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002. — С. 370-391.
11. **Коркунов Н. М.** Лекции по общей теории права / Н. М. Коркунов / [Предисловие д-ра юрид. наук, проф. И. Ю. Козлихина]. — СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. — 430 с.

12. **Тарановский Ф. В.** Энциклопедия права / Ф. В. Тарановский. — 3-е изд. — СПб. : Изд-во «Лань», 2001. — 560 с.
13. **Пиголкин А. С.** Толкование норм права / А. С. Пиголкин // Общая теория права: учебник для юридических вузов / [Ю. А. Дмитриев, |И. Ф. Казьмин|, В. В. Лазарев и др.; под общ. ред. А. С. Пиголкина]. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2006. — С. 280-293.

Анотація

У статті виявлено чинники, які зумовлюють необхідність тлумачення норм права в Україні. З'ясовано, що одним із чинників є те, що часто виникають нечіткості, неясності, суперечності у правових нормах, їх невідповідність реальним умовам життя. Ще одним фактором є видання надто великої кількості підзаконних актів, які дуже часто суперечать існуючим нормам права. Виявлено, що вагомим чинником також є недостатньо високий рівень правової та моральної свідомості, правової культури громадян та державних службовців.

Annotation

The article identifies the factors that determine the interpretation of the law in Ukraine. Found that one of the factors is that there are often unclear, ambiguity, contradictions in legal norms, their conformity with the real conditions of life. Another factor is the publication of a large number of regulations, which often contradict existing laws. It reveals that an important factor is also the low level of legal and moral consciousness, legal culture of citizens and public servants.